

ERMENİLERİN KONTROL NOKTASI: İSKENDERUN LİMANI*

*Naim ÜRKMEZ**

ÖZET

Yavuz Sultan Selim döneminde Osmanlı hâkimiyetine giren İskenderun, 19. yüzyılın ilk yarısına kadar çok küçük bir köy hüviyetinde kalmıştır. Yüzyılın sonuna doğru sanayi devriminin etkisi ve ticari emtianın çokça taşınması vesilesi ile önem kazanmaya başlayan şehir özellikle Halep ve ardı ile Güney Anadolu'nun doğal bir limanı olarak gün geçtikçe ön plana çıkmıştır. 1890'lı yıllardan sonra Anadolu'da Ermeni faaliyetlerinin artması ve birçok yerde isyanların çıkmasına paralel olarak Osmanlı Devleti büyük güçlerin müdahalesini engellemek ve Ermeni isyancıları kontrol altında tutabilmek için çeşitli tedbirler almıştır. II. Abdülhamit döneminde başlayan bu olumsuz girişimlere, Sultan çeşitli şekillerde karşı koymaya çalışmıştır. Bu tedbirlerden biri de Halep, Mamuretülaziz, Adana, Kayseri, Bitlis, Van, Diyarbakir, Erzurum vilayetlerinde yaşayan Ermenilerin dış dünya ile irtibatını sağlayan liman olan İskenderun'da kontrol noktası tesis etmektir. Sultan II. Abdülhamit'in talimatıyla tesis edildiği görülen kontrol noktasında, iskeleden harice çıkan veya Anadolu coğrafyasının çeşitli yerleşim yerlerine gelen Ermeni yolcuların aylık muntazam listeleri tutulmuştur. Bu listelerde Ermeni yolcuların nereli oldukları, hangi yerleşim yerinden hangi ülkeye gittikleri veya hangi yabancı ülkeden iskeleye inerek hangi vilayetteki yerleşim yerine gittikleri kaydedilmiştir. Bunun yanında gidip-gelen bu yolcuların ne amaçla, ne kadar süre için gittikleri belirtildiği gibi yanlarında eşleri, çocukları veya başka şahısların olup olmadığı konusunda kayıtlar mevcuttur. Sultanın bu şekilde listeler tutmasındaki amaç kötü niyetli Ermeni tedhişçileri daha rahat kontrol altında tutabilmektir. Bunun yanında İngiltere kontrolündeki Kıbrıs'ta silah ve bomba eğitimi alan Ermenilerin Anadolu'ya girişlerine set çekebilmektir. Bu hususta daha ayrıntılı defterlerin tutulduğu hazırlanan listelerden anlaşılmaktadır. Bu defterler arşiv tasnifinin hızlanması ile gün yüzüne çıkacaktır. Bu çalışmada zikredilen listeler incelenmiştir.

Anahtar Kelimeler: İskenderun Limanı, Ermeni yolcular, II. Abdülhamit, denetim

* Bu çalışma 2-4 Mayıs 2012 tarihinde 1. Uluslararası Türk-Ermeni İlişkileri ve Büyük Güçler Sempozyumu'nda sunulan tebliğin gözden geçirilmiş ve genişletilmiş halidir.

Bu makale Crosscheck sistemi tarafından taranmış ve bu sistem sonuçlarına göre orijinal bir makale olduğu tespit edilmiştir.

* Yrd. Doç. Dr. Erzurum Teknik Üniversitesi Edebiyat Fakültesi Tarih Bölümü, El-mek: naimurkmez@gmail.com

ALEXANDRETTA PORT - CHECKPOINT FOR ARMENIANS

ABSTRACT

The period of Yavuz Sultan Selim and the Ottoman Empire's entering Alexandretta until the first half of the 19th century had identity of a very small village. Right to the end of the century, the industry revolution's impact and trading goods' large amount of transport means gained importance starting especially in the city of Aleppo and then in one of South Anatolia's natural ports as of the day the preliminary plan came out. After the 1890's the increase of Armenian activities in Anatolia and the outbreak of revolts in many other places parallel the Ottoman government's large forces' involvement to prevent and be able to keep Armenian rebels under control, taking various measures. Abdul Hamid II started under this negative initiative; the Sultan tried to resist in various ways. From these measures in any of the provinces of Aleppo, Mamuretülaziz, Adana, Kayseri, Bitlis, Van, Diyarbakir, or Erzurum, Armenians living in the diaspora and connecting supplier port, as in Alexandretta, have a checkpoint facility. Sultan Abdul Hamid II's direction of the facility is seen at the checkpoint from the dock outside rising or Anatolia geography's various residential areas incoming Armenian travelers often reserved monthly lists. In addition to this, England in the grip of Cyprus was able to check Armenians' entries into Anatolia set by a weapons and bombs training field. It is understood that this matter is elaborated on further in books prepared from lists. These books will come to light with the acceleration of the classification of records.

Key Words: Alexandretta Port, Armenian travelers, Abdul Hamid II, inspection

Giriş

İskenderun, Büyük İskender'in Pers imparatoru Dara'ya karşı elde ettiği başarıdan sonra M.Ö. 333 yılında ona izafeten kurulmuştur.¹ Roma, İran ve İslam ordularının arasında el değiştiren İskenderun, zamanla yaşanan savaşlar neticesinde tahrip olmuştur. Abbasi, Büyük Selçuklu, Eyyubi, Haçlı orduları hâkimiyetinde kalan bölge, 1268 yılında Memluk Devleti topraklarına katılmıştır.² Bu devlete Yavuz Sultan Selim tarafından 1516-1517 yıllarında son verilmesi ile bölge Osmanlı hâkimiyetine girmiştir.³ Osmanlı Devleti döneminde Payas ve Süveydiye* Limanları ile rekabet etmek zorunda kalan İskenderun, bölgede bulunan bataklıklar nedeniyle bir türlü gelişme gösterememişti. 17. yüzyılın ortalarında İskenderun'a gelen Evliya Çelebi'nin bataklık olarak tasvir ettiği bu muhitte sadece yabancı devlet tebaasından bir kısım tüccar bulunmaktaydı.⁴ Evliya Çelebi'nin çağdaşı Tavernier de İskenderun'da neredeyse kimsenin olmadığından bahisle, yalnızca iskeleye gelip giden yabancı tüccarlara içki satan küçük bir gayrimüslim topluluğun varlığını

¹ Besim Darkot, "İskenderun", *İA*, V/2, 1968, s. 1090.

² Metin Tuncel, "İskenderun", *TDVİA*, İstanbul, 2000, s. 580.

³ İsmail Hakkı Uzunçarşılı, *Osmanlı Tarihi*, II, TTK, Ankara 1995, s. 284-292.

* Şimdi Hatay iline bağlı Samandağ ilçesidir.

⁴ Evliya Çelebi, *Seyahatname*, III, Yay: Seyit Ali Kahraman-Yücel Dağlı, Yapı Kredi Bankası Yayınları, İstanbul, 1999, s. 33.

Turkish Studies

International Periodical For the Languages, Literature and History of Turkish or Turkic
Volume 8/5 Spring 2013

kaydeder.⁵ İskenderun'daki bu menfi durum ancak 19. yüzyılda değişim göstermiştir. Bu yüzyılın ilk yarısına kadar Adana eyaletine bağlı bulunan İskenderun, bataklıkların kurutulması, Halep ile limanı bağlayan yolun inşasıyla önemli bir konuma gelmişti. Aynı yüzyılda uluslararası ticaretin yaygınlaşması, Halep ve civar şehirlerin Avrupa devletleriyle yaptığı ticaret hacminin de artmasına neden olmuştu. Bu artışla birlikte İskenderun da büyüme kaydetmiş ve bölgede bulunan konsolos vekili sayısı artmıştı. Öyle ki yüzyılın sonunda şehirdeki konsolos sayısı on beşe çıkmıştı.⁶

Böyle bir değişim ve gelişim yaşayan İskenderun, doğal olarak idari manada yeni bir düzenlemeye tâbi tutulmuştu. Başlangıçta Adana eyaletine bağlı küçük bir iskele olan İskenderun, 8 Eylül 1852 tarihinde müdürlük merkezine dönüştürülmüş ve buraya bir müdür tayin edilmiştir. Bir süre sonra 13 Mart 1857 tarihinde Adana eyaletinden ayrılarak Halep eyaletine bağlanmıştı. Bu düzenlemeler sırasında nüfusu hızla artan İskenderun⁷, 13 Mart 1879 tarihinde müstakil bir kaza yapıldı.⁸

Bu büyüme bir takım sıkıntılara da sebep olmuştu. Sahil olması münasebetiyle şehre kara ve deniz yoluyla çok sayıda insan gelmekte, bu durum kaçakçılığın artmasına yol açtığı gibi kontrolleri de zorlaştırmaktaydı. Buna ilaveten şehir, kaçakçılık yapan ve kaçak yolla yurt dışına çıkmak veya ülkeye girmek isteyenler için bir kavşak haline gelmişti.

Yukarıda saydığımız etmenlerin yanında, özellikle 1890'lı yıllardan sonra ortaya çıkan sıkıntılardan biri de, Ermenilerin Anadolu'da müstakil bir Ermeni devleti kurmak için isyan teşebbüsünde bulunmalarıydı. Bu durum İskenderun İskelesi'ni daha da önemli bir konuma getirmişti.

1890 yılında Erzurum isyanı ve Kumkapı gösterisi, 1892-1893 yıllarında Merzifon, Kayseri, Yozgat olayları, 1894 Sason isyanı, 1895 Zeytin isyanı ile Bab-ı Âli gösterisi ve sonrasında çıkan isyanlar Ermenilerin niyetlerini göstermesi açısından önemli dönüm noktaları olmuştu. Yaşanan bu isyanlarda Ermeniler, Osmanlı Devleti topraklarında devlet kurabilmek için devlete karşı savaşmak üzere içeride ve dışarıda çok büyük hazırlıklara girişmişlerdi.⁹

Ermenilerin Kontrol Noktası Olarak İskenderun Limanı

Osmanlı Devleti, Ermenilerin hazırlıklarını bertaraf etmek için bir takım tedbirler almıştı. Özellikle sınırlardan silah, bomba ve mühimmat girişini engellemek; komitacılık ve tedhiş maksadıyla yurt dışına çıkan, yurt dışından gelen veya ülke içerisinde seyahat eden Ermeniler çeşitli kontrol noktalarında denetime tâbi tutuluyordu. İşte bu denetimlerin yapıldığı noktalardan biri de İskenderun Limanı'ydı.

Ermenilerin 1890'lı yıllarda Anadolu'nun güneyinde Adana'ya bağlı Haçin* ve Maraş'a bağlı Zeytin/Zeytun'u* üs olarak görmeleri ve bu bölgeye askeri eğitim görmüş kişilerle mühimmat nakletmek istemeleri bahsedilen bölgenin doğal limanı olan İskenderun'u önemli bir konuma

⁵ J. B. Tavernier, **Tavernier Seyahatnamesi**, (Çev: Teoman Tunçdoğan), Kitap Yayınları, İstanbul, 2006, s. 165; Selahattin Tozlu, **Antakya (Hatay) Tarihi Bibliyografyası**, Fırat Üniversitesi Yayınları, Elazığ, 2009, s. 65.

⁶ 20. yüzyılın başlarında İskenderun'da konsolos vekili olan devletler; Fransa, İtalya, İngiltere, İsveç ve Norveç, Hollanda, Avusturya ve Macaristan, Almanya, İran, Amerika Birleşik Devletleri, İspanya, Rusya, Yunanistan, Danimarka, Belçika ve Portekiz'dir. Naim Ürkmez, **Tanzimat'tan I. Dünya Savaşı'na İskenderun**, (Yayınlanmamış Doktora Tezi), Atatürk Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Erzurum, 2012, s. 351-379.

⁷ **Salname-i Vilayet-i Haleb**, 1310, s. 199; 1868 senesinde İskenderun'un nüfusu yüzlerle telaffuz edilirken, 1892-1893 yıllarında nüfus 12.630'a çıkmıştır. İskenderun'un nüfusu hakkında ayrıntılı bilgi için bakınız; Ürkmez, **Tanzimat'tan I. Dünya Savaşı'na İskenderun**, s. 168-173.

⁸ Ürkmez, **Tanzimat'tan I. Dünya Savaşı'na İskenderun**, s. 25-32.

⁹ Esat Uras, **Tarihte Ermeniler ve Ermeni Meselesi**, İstanbul, 1974, s. 458-498.

* Şimdi Adana iline bağlı Saimbeyli ilçesidir.

* Şimdi Kahramanmaraş iline bağlı Süleymanlı köyüdür.

Turkish Studies

International Periodical For the Languages, Literature and History of Turkish or Turkic
Volume 8/5 Spring 2013

getirmişti.¹⁰ Bu konumundan dolayı sadece İskenderun kazasında değil aynı zamanda tüm İskenderun Körfezi'nde her zaman güvenlik tedbirlerinin alınması gerekmekteydi. Mesela 1894 senesinde Ermeni faaliyetlerini zayıflatmak için İskenderun ve Mersin gümrüklerine verilen emir üzerine, her kim olursa olsun silahla gümrükten geçmesi veya herhangi bir silahın gümrükten geçirilmesi yasaklanmıştı. Hatta subay ve askeri memurların bile gümrükten silahla geçmesi engellenerek yanlarında bulunan tabanca ve tüfeklere el konulmuştu. Sonrasında mensup oldukları kurumdaki getirdikleri ilmühaber kâğıtlarıyla alınan silahlar tekrar sahiplerine iade edilmişti.¹¹ Bu tedbirlere ilaveten iskeleden geçen askeri personel ve yakınlarının, yanlarında görevli olduklarına ve nereye gittiklerine dair belge bulundurması istenmiştir. Komisyon, iskeleye gelen bazı askerlerin hareketlerinden şüphelenmekte, ancak askeri kıyafetleri dolayısıyla denetim yapmamaktaydı. Askeri görevlilere böyle bir belge verilmesi durumunda Ermeni tedhişçiler asker kıyafeti giyerek iskeleden geçemeyeceklerdi.¹²

Bunun yanında İskenderun sahillerinde Ermenileri güçlendirecek bir takım hadiseler de yaşanmıştır. 1895 senesi Ağustosunda bir İngiliz savaş gemisinin 2.000 silahlı Ermeni'yi İskenderun Körfezi sahillerinde bulunan köylere sevk etmeye çalışması bunlardan biridir. Plana göre; karaya çıkarılacak 2.000 kişilik Ermeni tedhişçi gurubu Zeytun'a sevk edilecek ve orada bir isyan başlatılacaktı. Fakat aynı tarihlerde bölgede kolera hastalığının görülmesi bu planı engellemişti.¹³

Ermeni olayları sırasında yabancı devletler, Ermenilere destek ve Osmanlı hükümetine gözdağı vermek amacıyla zaman zaman bölgede donanma veya savaş gemisi dolaştırmaktaydı. 22 Haziran 1895 (10 Haziran 1311) tarihinde on yedi parçadan oluşan İngiliz donanması İskenderun Limanı'na gelmişti.¹⁴ Gelen bu gemilerin körfezde birçok top atışı gerçekleştirmesi Ermeni komitacıları sevindirirken, yerli ahaliyi endişeye sürüklemişti. Her ne kadar İngiliz donanması bu hareketlerin Kafkasya'da yığınak yapan Ruslara karşı olduğunu beyan etmişse de hem Sultan hem de mahalli yönetim bu durumdan rahatsız olmuştu. İngilizlerin, İskenderun sahillerinde dolaşması ve dilediği gibi askeri hareketlere girişmesi, Halep valiliği tarafından İskenderun kaymakamının yetersizliğine bağlanmış ve bu yüzden daha dirayetli bir yöneticinin gönderilmesini talep edilmişti. Yıldız Sarayı bu talebe dil bilir iki dirayetli memurun gönderilmesiyle karşılık vermiştir.¹⁵ Yine 21 Kasım 1895'de Selanik'ten İskenderun Limanı'na gelen İngiltere donanmasına ait Kaptan Langilot yönetimindeki on topu olan 325 askeri bulunan Artuzar isimli savaş gemisi İskenderun Limanı'nda torpil talimi yapmıştı. Savaş gemisinin bu hareketi üzerine mahalli yönetim, İskenderun İngiltere konsolos vekâletine durumu bildirerek uyarıda bulunmuştu.¹⁶

Bu tür iç ve dış hadiseler bölgedeki denetimlerin sıklaştırılmasına sebep olmuştu. Bu sebeple 1896 yılında İskenderun'a gelip giden Ermenileri kontrol için üç kişiden oluşan bir iskele komisyonu teşkil edilmişti. Teşkil edilen komisyon, iskeleye gelip giden Ermenileri 1896 sonbaharından başlayarak 1903 yılına kadar düzenli bir şekilde deftere kaydetmiş ve özet niteliğindeki çizelgeleri her ay Dâhiliye Nezaretine sunmuştu.

¹⁰ **Osmanlı Belgelerinde Ermeni-Amerikan İlişkileri I**, Devlet Arşivleri Genel Müdürlüğü Yayınları, Ankara, 2007, s. 32-34; BOA, A. MKT. MHM: 500-57; Nejla Günay, **Maras Ermenileri (XIX. Yüzyıl)**, (Yayınlanmamış Doktora Tezi) Gazi Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Ankara, 2007, s. 213-315; Ahmet Akter, **Tehcir Öncesi Vilayet-i Sitte'den Amerika'ya Ermeni Göçü**, (Yayınlanmamış Doktora Tezi), Dokuz Eylül Üniversitesi Atatürk İlkeleri ve İnkılap Tarihi Enstitüsü, İzmir, 2006, s. 32-33.

¹¹ BOA, YEE. d: 1144, s. 50.

¹² BOA, DH. TMIK. M: 59-13.

¹³ **Osmanlı Belgelerinde Ermeni İngiliz İlişkileri (1894-1895) III**, Devlet Arşivleri Genel Müdürlüğü Yayınları, Ankara, 2006, s. 187-188.

¹⁴ BOA, Y. A. HUS: 330-161.

¹⁵ BOA, İ. AS: 12-1313/M-09.

¹⁶ BOA, Y. PRK. BŞK: 44-28.

Turkish Studies

International Periodical For the Languages, Literature and History of Turkish or Turkic
Volume 8/5 Spring 2013

Nezarete sunulan tutanaklarda; gelen ve giden Ermeni yolcuların hangi vilayetin hangi sancağından nereye gittiği veya nereden geldiği, gelenlerin hangi vilayetin hangi sancağına gideceği kaydedildiği gibi; bunlar erkek, kadın ve çocuk olarak da ayrı ayrı yazılmıştır. Dâhiliye Nezaretine sunulan bu aylık raporlardan başka, Ermeni yolcuların daha teferruatlı bilgilerinin tutulduğu komisyon defterinin de bulunduğu tespit edilmiştir. Fakat arşivde bu defterlere tesadüf edilememiştir. Arşivdeki evrakın tasnifi tamamlandığında söz konusu defterlerin ortaya çıkması mümkün olabilecek ve bu sayede daha ayrıntılı bilgilere ulaşılabilecektir.

Bahsettiğimiz defterlerde mevcut belgelerdeki bilgilerden farklı olarak gelip giden Ermenilerin “*babalarının isimleri, sıfat ve memuriyetleri, doğum yerleri, yaş ve eşkâlleri, mezhep ve tabiiyetleri, tezkire aldıkları yer, tezkirelerinin tarihi, cilt, evrak numaraları, vize oldukları yer ile tarih, inip bindikleri gemi şirketlerinin isimleri, İskenderun’a geldikleri ve İskenderun’dan ayrıldıkları tarih, ne için geldikleri ve gittikleri*” muntazaman kaydedilmişti.¹⁷

Kayıtların iskelede teşkil edilen komisyon tarafından tutulduğunu belirtmiştik. Komisyon, 1896 Ekim’inden itibaren de İskenderun’da bulunan han ve otelcilerden, buralarda kalan Ermenilerin bilgilerinin birer deftere kaydedilmesi ve defterlerin ara sıra polis tarafından kontrolü için çalışma başlatmıştı.¹⁸ Komisyonun böyle bir şeyi talep etmesi Ermeni yolcuların tamamının yasal yollarla iskeleden ayrılmamalarından ileri gelmekteydi. Yabancı devletlere ait vapur şirketleri ve şehirde bulunan konsolos vekillerinin himayesi ile birçok Ermeni, kaçak yollarla gemiye bindirilmekte veya gelen gemilerden şehre çıkarılmaktaydı. Böyle bir kayıt tutulursa bu durum da az çok açığa çıkacaktı.

Bu çalışmada bahsi geçen tutanaklardan 61 aylık kayıtlar incelenmiş ve genel yorumlar çıkarılmaya çalışılmıştır. Örneğin, iskeleye gelip giden Ermeniler; Kudüs ziyareti, ticaret, hamallık, çobanlık, oyun kumpanyası, öğrenci, memleket ziyareti, hastane tabibi, görevli memur, gazete muhabiri, yağ ve peynir tüccarı, ipek ticareti, göç, tedavi olmak, tabiiyet değiştirmek, eşinin yanına gitmek gibi sebeplerle iskeleye uğramışlardır. Altmış bir ay zarfında iskeleye gelip giden Ermeni yolcuların sayısı aşağıdaki gibidir.

Tablo 1: 61 Ayda İskenderun İskelesi’ne Gelip Giden Ermeni Yolcu Sayısı ¹⁹				
	Erkek	Kadın	Çocuk (12 yaşından küçük)	Toplam
Kara yolu ile gelip deniz yolu ile gidenler	3.051	1.020	821	4.892
Deniz yolu ile gelip kara yolu ile gidenler	2.115	603	435	3.153
Toplam	5.166	1.623	1.256	8.045

¹⁷ BOA, DH. TMIK. M: 24-87.

¹⁸ BOA, DH. TMIK. M: 24-87.

¹⁹ BOA, DH. TMIK. M: 6-80; BOA, DH. TMIK. M: 24-87; BOA, DH. TMIK. M: 26-4; BOA, DH. TMIK. M: 27-27; BOA, DH. TMIK. M: 28-72; BOA, DH. TMIK. M: 31-15; BOA, DH. TMIK. M: 31-23; BOA, DH. TMIK. M: 31-40; BOA, DH. TMIK. M: 35-52; BOA, DH. TMIK. M: 41-6; BOA, DH. TMIK. M: 44-23; BOA, DH. TMIK. M: 48-48; BOA, DH. TMIK. M: 48-87; BOA, DH. TMIK. M: 49-2; BOA, DH. TMIK. M: 50-45; BOA, DH. TMIK. M: 52-83; BOA, DH. TMIK. M: 55-11; BOA, DH. TMIK. M: 57-7; BOA, DH. TMIK. M: 58-60; BOA, DH. TMIK. M: 59-13; BOA, DH. TMIK. M: 61-10; BOA, DH. TMIK. M: 64-58; BOA, DH. TMIK. M: 65-43; BOA, DH. TMIK. M: 68-26; BOA, DH. TMIK. M: 70-40; BOA, DH. TMIK. M: 71-27; BOA, DH. TMIK. M: 72-13; BOA, DH. TMIK. M: 73-48; BOA, DH. TMIK. M: 74-15; BOA, DH. TMIK. M: 74-61; BOA, DH. TMIK. M: 76-43; BOA, DH. TMIK. M: 80-28; BOA, DH. TMIK. M: 82-44; BOA, DH. TMIK. M: 84-46; BOA, DH. TMIK. M: 85-48; BOA, DH. TMIK. M: 88-4; BOA, DH. TMIK. M: 89-17; BOA, DH. TMIK. M: 89-50; BOA, DH. TMIK. M: 94-60; BOA, DH. TMIK. M: 96-65; BOA, DH. TMIK. M: 98-7; BOA, DH. TMIK. M: 99-17; BOA, DH. TMIK. M: 99-28; BOA, DH. TMIK. M: 102-3; BOA, DH. TMIK. M: 105-64; BOA, DH. TMIK. M: 111-58; BOA, DH. TMIK. M: 117-54; BOA, DH. TMIK. M: 120-45; BOA, DH. TMIK. M: 124-33; BOA, DH. TMIK. M: 124-34; BOA, DH. TMIK. M: 128-31; BOA, DH. TMIK. M: 130-22; BOA, DH. TMIK. M: 133-3; BOA, DH. TMIK. M: 133-53; BOA, DH. TMIK. M: 136-34; BOA, DH. TMIK. M: 136-49; BOA, DH. TMIK. M: 140-35; BOA, DH. TMIK. M: 144-26; BOA, DH. TMIK. M: 147-12; BOA, DH. TMIK. M: 147-13.

Turkish Studies

International Periodical For the Languages, Literature and History of Turkish or Turkic
Volume 8/5 Spring 2013

Belirtilen süre zarfında gelip giden Ermeni yolcuların sayısında dikkat çekici bir nokta vardır. Giden Ermeni yolcu sayısı 4.892 olduğu halde gelen 3.153'tür. Bunların bir kısmı tâbiyet değiştirerek yabancı devletlere gitmiş bir kısmı da Anadolu topraklarının batısındaki vilayetlere göç etmiştir.

Bu bilgilere ilaveten Ermeniler resmiyette çoğunlukla hac farızasını yerine getirmek için Kudüs'e gitmişlerdir. 1896-1903 yılları arasında örneklem aldığımız altmış bir aylık dilimde Kudüs'e gidip Kudüs'ten gelen Ermenilerin sayısı aşağıdaki gibidir.

Tablo 2: 61 Ayda İskenderun İskelesi'nden Kudüs'e Giden ve Kudüs'ten Gelen Ermenilerin Toplamı²⁰				
	Erkek	Kadın	Çocuk	Toplam
Kudüs'e gidenler	950	457	325	1.732
Kudüs'ten gelenler	265	134	57	456
Toplam	1.215	591	382	2.188

Ermenilerin Kudüs'ü ziyaret vakitleri Şubat ve Mart ayı idi. Doğal olarak bahsedilen ayda gidip gelen sayısı artmaktaydı. Bunun dışında diğer aylarda da Kudüs'e gelip gitmeler devam etmekteydi. Ancak Kudüs'e gidenlerin tamamı hac farızasını ifa etmek için gitmemekteydi. Ermenilerin bir kısmı bu yolu kullanarak yurt dışına izinsiz kaçmakta veya silahlı eğitim almak için Kıbrıs'a geçmekteydi.²¹ Nitekim söz konusu durum rakamlardan anlaşılmaktadır: Kudüs'e giden Ermeni yolcu sayısı 1.732 olduğu halde dönenlerin sayısı ancak 456'da kalmıştır. Beyrut vilayeti veya Kudüs mutasarrıflığı tarafından gönderilen bilgilerden Ermenilerin gizlice yabancı vapur şirketleri ile yurt dışına firar ettikleri anlaşılmaktadır.²²

Devlet, bu istismarı engellemek için mahalli yönetimler aracılığıyla bir takım çareler üretmeye çalışmıştı. Bunlardan en önemlisi Kudüs'e hac farızası için giden Ermenilerden ellişer liralık kefalet alınmasıydı. Şayet Kudüs'e giden şahıs üç ay içerisinde geri dönmezse bırakılan bu kefalet ücretine el konulacaktı. Fakat bu usul uygulanmaya konulduktan sonra bir takım tereddütler ortaya çıkmıştı. Örneğin 1893 Martında Halep vilayetinden, Sadarete gönderilen bir yazıda, elli lira kefalet akçesi ödedikleri halde Kudüs'e gidip dönmeyen Ermenilerin varlığından bahisle, bırakılan kefalet akçesine el konulup konulmaması hususunda bilgi istemişti.²³

Sultan II. Abdülhamit bu tedbir öncesinde Ermenilerin Amerika ve sair ülkelere gitmelerini veya kaçmalarını bir emir ile yasaklamıştı. Elli liralık kefalet senedinin alınması da bu yasağı temin

²⁰ BOA, DH. TMIK. M: 6-80; BOA, DH. TMIK. M: 24-87; BOA, DH. TMIK. M: 26-4; BOA, DH. TMIK. M: 27-27; BOA, DH. TMIK. M: 28-72; BOA, DH. TMIK. M: 31-15; BOA, DH. TMIK. M: 31-23; BOA, DH. TMIK. M: 31-40; BOA, DH. TMIK. M: 35-52; BOA, DH. TMIK. M: 41-6; BOA, DH. TMIK. M: 44-23; BOA, DH. TMIK. M: 48-48; BOA, DH. TMIK. M: 48-87; BOA, DH. TMIK. M: 49-2; BOA, DH. TMIK. M: 50-45; BOA, DH. TMIK. M: 52-83; BOA, DH. TMIK. M: 55-11; BOA, DH. TMIK. M: 57-7; BOA, DH. TMIK. M: 58-60; BOA, DH. TMIK. M: 59-13; BOA, DH. TMIK. M: 61-10; BOA, DH. TMIK. M: 64-58; BOA, DH. TMIK. M: 65-43; BOA, DH. TMIK. M: 68-26; BOA, DH. TMIK. M: 70-40; BOA, DH. TMIK. M: 71-27; BOA, DH. TMIK. M: 72-13; BOA, DH. TMIK. M: 73-48; BOA, DH. TMIK. M: 74-15; BOA, DH. TMIK. M: 74-61; BOA, DH. TMIK. M: 76-43; BOA, DH. TMIK. M: 80-28; BOA, DH. TMIK. M: 82-44; BOA, DH. TMIK. M: 84-46; BOA, DH. TMIK. M: 85-48; BOA, DH. TMIK. M: 88-4; BOA, DH. TMIK. M: 89-17; BOA, DH. TMIK. M: 89-50; BOA, DH. TMIK. M: 94-60; BOA, DH. TMIK. M: 96-65; BOA, DH. TMIK. M: 98-7; BOA, DH. TMIK. M: 99-17; BOA, DH. TMIK. M: 99-28; BOA, DH. TMIK. M: 102-3; BOA, DH. TMIK. M: 105-64; BOA, DH. TMIK. M: 111-58; BOA, DH. TMIK. M: 117-54; BOA, DH. TMIK. M: 120-45; BOA, DH. TMIK. M: 124-33; BOA, DH. TMIK. M: 124-34; BOA, DH. TMIK. M: 128-31; BOA, DH. TMIK. M: 130-22; BOA, DH. TMIK. M: 133-3; BOA, DH. TMIK. M: 133-53; BOA, DH. TMIK. M: 136-34; BOA, DH. TMIK. M: 136-49; BOA, DH. TMIK. M: 140-35; BOA, DH. TMIK. M: 144-26; BOA, DH. TMIK. M: 147-12; BOA, DH. TMIK. M: 147-13.

²¹ BOA, DH. TMIK. M: 94-60; BOA, DH. TMIK. M: 52-83.

²² BOA, DH. TMIK. M: 65-43; BOA, DH. TMIK. M: 90-27.

²³ BOA, DH. MKT: 3-99; BOA, ŞD: 2224-7.

Turkish Studies

International Periodical For the Languages, Literature and History of Turkish or Turkic
Volume 8/5 Spring 2013

etmek içindi. Ermeniler, Amerika ve diğer ülkelere amelelik ve çeşitli işlerde çalışmak için gittiklerini kaydetmelerine rağmen, Sultan, bu durumun ileride siyasi mahzurlar doğurmasından endişe etmekteydi. Sultanın endişelerinin başında bir takım menfi fikirli Ermenilerin komitacılık yapması veya yurt dışında bağış toplayarak buldukları devletlerin maddi desteğini alıp Anadolu'ya silah ihraç etme girişimleri sayılabilir.²⁴ Bunun yanında devlet, hem nüfusu ve vergi gelirlerini korumak için, hem de fakir göçmenlerin yurt dışında Osmanlı imajına zarar vermesi endişesiyle Amerika'ya göçü yasaklamıştı.²⁵

Eldeki kayıtlara göre resmi olarak İskenderun İskeleyi'nden yurt dışına çıkan ve yurt dışından dönen Ermenilerin sayısı aşağıdaki gibidir:

Tablo 3: 61 Ayda İskenderun İskeleyi'nden Yurt dışına Çıkan ve Yurt dışından Dönen Ermeniler.²⁶				
Yurt dışına Gidenler				
	Erkek	Kadın	Çocuk	Toplam
Mısır (Açık ara farkla ilk sırada İskenderiye, sonra Kahire ve bir kısmı Port Sait)	230	91	32	353
Amerika	37	42	36	115
Fransa	8	7	3	18
Habeşistan	4	3	1	8
İtalya	4	-	6	10
İngiltere	3	1	1	5
Kıbrıs	2	-	-	2
İsviçre	1	-	-	1
Toplam	289	144	79	512
Yurt dışından Gelenler				
Mısır	285	80	55	420
Kıbrıs	48	31	66	145
Amerika	26	-	1	27
İngiltere	5	1	1	7
Fransa	5	1	-	6
İtalya	2	-	-	2
İsviçre	1	-	-	1
Toplam	372	113	123	608

²⁴ BOA, ŞD: 2224-7; Ellişer lira kefalet senedi uygulamasından önce yurt dışına çıkan Ermeniler bir kefil gösterdikleri takdirde çıkış yapabilmekteydi. Üç ay zarfında dönmediklerinde kefillere düşen iş, giden şahsı arayıp bulmak veya nerede olduğunu öğrenip bilgi vermektir. Anlaşılacağı üzere bu uygulama çok başarılı olamamıştır. Mali bir teminat/kefil alınması bu uygulamanın başarısız olmasından sonradır.

²⁵ Nedim İpek, "Anadolu'dan Amerika'ya Ermeni Göçü", OTAM, VI, 1995, s. 263.

²⁶ BOA, DH. TMIK. M: 6-80; BOA, DH. TMIK. M: 24-87; BOA, DH. TMIK. M: 26-4; BOA, DH. TMIK. M: 27-27; BOA, DH. TMIK. M: 28-72; BOA, DH. TMIK. M: 31-15; BOA, DH. TMIK. M: 31-23; BOA, DH. TMIK. M: 31-40; BOA, DH. TMIK. M: 35-52; BOA, DH. TMIK. M: 41-6; BOA, DH. TMIK. M: 44-23; BOA, DH. TMIK. M: 48-48; BOA, DH. TMIK. M: 48-87; BOA, DH. TMIK. M: 49-2; BOA, DH. TMIK. M: 50-45; BOA, DH. TMIK. M: 52-83; BOA, DH. TMIK. M: 55-11; BOA, DH. TMIK. M: 57-7; BOA, DH. TMIK. M: 58-60; BOA, DH. TMIK. M: 59-13; BOA, DH. TMIK. M: 61-10; BOA, DH. TMIK. M: 64-58; BOA, DH. TMIK. M: 65-43; BOA, DH. TMIK. M: 68-26; BOA, DH. TMIK. M: 70-40; BOA, DH. TMIK. M: 71-27; BOA, DH. TMIK. M: 72-13; BOA, DH. TMIK. M: 73-48; BOA, DH. TMIK. M: 74-15; DH. TMIK. M: 74-61; BOA, DH. TMIK. M: 76-43; BOA, DH. TMIK. M: 80-28; BOA, DH. TMIK. M: 82-44; BOA, DH. TMIK. M: 84-46; BOA, DH. TMIK. M: 85-48; BOA, DH. TMIK. M: 88-4; BOA, DH. TMIK. M: 89-17; BOA, DH. TMIK. M: 89-50; BOA, DH. TMIK. M: 94-60; BOA, DH. TMIK. M: 96-65; BOA, DH. TMIK. M: 98-7; BOA, DH. TMIK. M: 99-17; BOA, DH. TMIK. M: 99-28; BOA, DH. TMIK. M: 102-3; BOA, DH. TMIK. M: 105-64; BOA, DH. TMIK. M: 111-58; BOA, DH. TMIK. M: 117-54; BOA, DH. TMIK. M: 120-45; BOA, DH. TMIK. M: 124-33; BOA, DH. TMIK. M: 124-34; BOA, DH. TMIK. M: 128-31; BOA, DH. TMIK. M: 130-22; BOA, DH. TMIK. M: 133-3; BOA, DH. TMIK. M: 133-53; BOA, DH. TMIK. M: 136-34; BOA, DH. TMIK. M: 136-49; BOA, DH. TMIK. M: 140-35; BOA, DH. TMIK. M: 144-26; BOA, DH. TMIK. M: 147-12; BOA, DH. TMIK. M: 147-13.

Turkish Studies

International Periodical For the Languages, Literature and History of Turkish or Turkic
Volume 8/5 Spring 2013

Burada daha önce verdiğimiz sayılara nazaran bir farklılık vardır. Yurt dışına giden Ermeni sayısı 512 olduğu halde gelen Ermeni sayısı 608'dir.

İskeleden ayrılan Ermenilerin hepsi resmi yollarla ayrılmıyordu. Yukarıda tablolarda verilen rakamlar söylediğimiz etmen göz ardı edildiği takdirde yanıltıcı olabilir. Ermenilerin şüphesiz büyük bir kısmı kaçak yollarla iskeleden veya limanın çeşitli noktalarından ayrılmaktaydı. 1890-1900 yılları arasında Osmanlı Devleti'nden Amerika'ya göç eden Ermeni sayısının 12.000, 1915'e gelindiğinde ise 50.000 kişiyi aştığı dikkate alındığında durum daha iyi anlaşılacaktır.²⁷

Ermenilerden bir kısmı ekonomik sebeplerle yurt dışına gitmekteydi. Özellikle Amerika'ya gidenlerde bu kaygı yüksekti. Amerika'ya giden Ermeniler zaman içerisinde Osmanlı coğrafyasında bulunan akrabalarını da yanlarına almak istemişlerdi. Mayıs 1903'de Serkis adlı bir Ermeni İskenderun sahilinde dolaşırken şüphe üzerine gözetim altına alınmış, üstü aranmış ve üzerinde bir adres kâğıdı bulunmuştur. Bu kâğıttan, izinsiz bir şekilde Amerika'nın Boston şehrinin Lorna Sokağında 31 numarada oturan Diyarbekirli Kırkor'un yanına gitmek istediği anlaşılmıştır.²⁸

Bâbîâlî, Ermenilerin göç sorununun sadece güvenlik tedbirleriyle halledilemeyeceğinin bilincindeydi. Bu nedenle yabancı ülkelere giden Ermenilerin göç sebeplerini araştırmak için Ekim 1896'da bir komisyon kurulması için çalışma başlatılmıştı.²⁹

Anadolu'da 1890 yılından sonra yaşanan Ermeni olayları, kötü niyetli Ermenileri harekete geçirdiği gibi, iyi niyetlilerini de rahatsız etmişti. Ermeni tedhişçilerin baskılarından ve ekonomik kaygılardan dolayı bunlardan bazıları yurt dışına çıkmak istemişti. Bunun yanında Anadolu'daki ekonomik durgunluk ve işsizlik de Ermenilerin yurt dışına ve özellikle Amerika'ya gitmelerine neden olmuştu. Çünkü bu sırada Güney Amerika'da tarımsal yatırımlar yükselmiş, Kuzey Amerika'da ise sanayileşme hız kazanmıştı. Netice itibarıyla Amerika'daki tarlalarda ve fabrikalarda insan gücüne ve büyük şehirlerde zanaatçı esnafa ihtiyaç duyuluyordu. Ermenilerin gelişmelerden haberdar olması daha ziyade misyonerler vasıtasıyla olmuştur. Nitekim Amerika'ya göçün çok olduğu yerlere bakıldığında, mesela Mamuretülaziz gibi, misyonerlerin yoğun olarak faaliyet gösterdiği vilayetler ön plana çıkmaktaydı.³⁰

Yurt dışına gitmek isteyenler izin alamadıkları takdirde muhtemelen geçişin kolay olmasından dolayı önce Kıbrıs veya İskenderiye'ye çıkmakta, oradan da yasadışı yollarla yabancı ülkelere gitmekteydiler. Osmanlı iskelelerine uğradıklarında haklarında herhangi bir cezai işlem yapılmamakta ve serbestçe ikametgâhlarına dönebilmekteydiler. Ancak bu hal, çetecilik yapan Ermenilere açık kapı bırakmaktaydı. İskenderun İskele Komisyonu, Temmuz 1898'de Dâhiliye Nezaretinden, anlatılan hususta düzenleme yapılmasını, en azından usulsüz ülke dışına çıkıp dönenler hakkında caydırıcı bir takım cezaların verilmesini talep etmişti.³¹

Ülke dışına yasal veya yasadışı yolla çıkmak isteyenleri misyonerler de ciddi şekilde özendirilmekteydi. Amerikan misyonerlerinin etkisi ile bazı Ermeniler, eğitim görmek için Amerika'ya gitmekteydiler. Osmanlı hükümeti Ermenilerin yasa dışı yollardan yurt dışına çıkmalarını her bakımdan mahzurlu bulmakta, bunu engellemek için çeşitli tedbirler almaktaydı. Ancak zaman zaman yanlarında küçük çocukların da bulunduğu Ermeni guruplar, kendilerine müdahale edilmemesi için, çocukların nüfus tezkirelerinde Rum veya Yunanî diye değişiklik yapmaktaydı.³²

²⁷ İpek, "Anadolu'dan Amerika'ya Ermeni Göçü", s. 263.

²⁸ BOA, DH. TMIK. M: 147-13.

²⁹ İpek, "Anadolu'dan Amerika'ya Ermeni Göçü", s. 263.

³⁰ **Osmanlı Belgelerinde Ermeni-Amerikan İlişkileri (1839-1895) I**, 2007, s. 36; BOA, HR. SYS: 2823-49; İpek, "Anadolu'dan Amerika'ya Ermeni Göçü", s. 260.

³¹ BOA, DH. TMIK. M: 58-60.

³² BOA, DH. TMIK. M: 57-7.

Turkish Studies

International Periodical For the Languages, Literature and History of Turkish or Turkic
Volume 8/5 Spring 2013

1897 yılının ilk aylarında Ayıntab, Maraş ve Kilis'ten Ermeni cemaatine mensup 100'ün üzerinde kadın ve çocuk İzmir ve Beyrut yetimhanelerine götürülmek bahanesiyle kandırılmıştı. Bu kişiler Kıbrıs'a götürülerek karın tokluğuna hizmetçi olarak kullanılmışlardı. Kandırıldıklarını anlayarak adadan kaçan yirmi sekiz kadın ve çocuk, 1898 Eylül'ünde İskenderun İskelesi'ne gelebilmişti.³³ Yine Mayıs 1899'da da kadın ve çocuklardan oluşan otuz sekiz Ermeni, Kilis ve Antep'e gitmek için İskenderun İskelesi'ne gelmişti.³⁴

Bunun yanında Ermeni müfsitlerin Güney Anadolu'da bozgunculuk çıkarmak için eğitim gördükleri en uygun yer, İngilizlerin denetimindeki Kıbrıs adasıydı. Bu durum limanda sıkı bir denetimin olmasını açıklayan hususlardan biriydi.³⁵ Her ne kadar Kıbrıs'a gidenlerin çoğu İskenderun ve civarından kaçak yollarla gitse de alınan her tedbir bozguncuların işini zorlaştırmaktaydı.³⁶ 1897 senesinde Kıbrıs'ta askeri ve siyasi eğitim ile bomba eğitimi alan Ermeni tedhişçi sayısı yaklaşık 500 kişiydi. Bunların başında da İngiltere'de eğitim görmüş Sivaslı Diran isimli bir şahıs bulunmaktaydı. Şüphesiz bu şahıslar silah vs. eğitimini tamamladıktan sonra İskenderun Limanı'ndan kaçak ve resmi yolları kullanarak karaya çıkıp İskenderun, Adana ve Zeytun'da daha güçlü ayaklanmalar çıkaracaklardı. Bahsettiğimiz tedhişçiler İngiliz ve Fransız vapur şirketlerinin görevlileri vasıtasıyla veya takibatta olmayan Ermenilerin kimliklerine el koyup kısmi değişiklik yaptıktan sonra bunlarla karaya çıkmaktaydılar.³⁷ Aynı zamanda vapur şirketlerinin görevlilerini kullanarak sebze çuvallarının içerisinde karaya barut çıkarmaya çalışmışlardır. Haziran 1896'da böyle bir girişim ortaya çıkarılarak sorumlular tutuklanmıştı.³⁸ Fakat yakalananlar hakkındaki malumatın azlığı, yakalanamayanların oranının fazlalığına işaret etmektedir.

Mahalli hükümet de kaçak sayısının artmasından endişe ederek Bâbîâli ile yazışmaya başlamıştı. Neticede 1896 Ekim'inden itibaren şehrin iki ucunda bulunan Çayağzı ve Fener mevkileriyle İngiliz meydan kökü fabrikaları civarında kontrol noktaları oluşturularak bölgeden kaçakçılık yapılması engellenmeğe çalışılmıştı.³⁹

Ermenilerin bölgede rahat hareket etmesini sağlayanlar arasında yabancı devletlerin konsolos vekilleri ve diğer temsilcileri de bulunmaktaydı. Yurt dışına izinsiz çıkmak isteyen Ermenileri himaye eden konsolos vekilleri ve çalışanları ile vapur şirketleri sık sık mahalli yönetimin otoritesini sarsacak davranışlarda bulunuyorlardı. Örneğin Amerika sefiri Şubat 1894 tarihinde İskenderun hapishanesinde tutuklu bulunan iki Amerika vatandaşı Ermeni'nin salıverilmesini talep etmişti. Talebi kabul edilmeyince Suriye sahiline bir zırhlı gönderilecek diye mahalli makamları tehdit etmişti.⁴⁰ Yine, bu yıllarda komitacılık yapan Ermenilerden bazıları İskenderun'un İngiltere konsolosluğunda istihdam edilerek gizlenmiş ve himaye edilmişti.⁴¹ 1897 Nisan'ında İngiltere'nin Mersin konsolosu, bölgedeki Ermenilere 500 lira yardım dağıtmak için İskenderun'a ve civar köylere uğramış, tercümanını da İskenderun'a göndererek İngiliz konsolosu Catoni'nin evinde gizli bir şekilde Ermenilerle görüşmesini sağlamıştı.⁴² Yaşanan bu hadiseden on on beş gün sonra, Fransa'nın İskenderun konsolos vekili de İngilizlerin hamlesinden rahatsızlık duymuş olacak ki Fransız savaş gemisiyle Payas'a gitmişti. Konsolos vekili; Payas, Çokmerzimen

³³ BOA, DH. TMIK. M: 65-43.

³⁴ BOA, DH. TMIK. M: 74-15.

³⁵ BOA, Y. MTV: 281-52.

³⁶ BOA, DH. TMIK. M: 8-73.

³⁷ BOA, A. MKT. MHM: 616-37.

³⁸ BOA, DH. TMIK. M: 6-80.

³⁹ BOA, DH. TMIK. M: 24-87.

⁴⁰ BOA, Y. PRK. HR: 18-55; BOA, Y. A. HUS: 290-36.

⁴¹ BOA, A. MKT. MHM: 616-37.

⁴² BOA, YEE. d, 1144: 12, 13; BOA, DH. TMIK. M: 31-23.

Turkish Studies

International Periodical For the Languages, Literature and History of Turkish or Turkic
Volume 8/5 Spring 2013

ve civar köylerde yaşayan Ermenilerin ve diğer Hıristiyan unsurların baba ve muhtarlarını toplayarak onlara 80 Osmanlı lirası ile 30 Mecidiye 50 kuruş yardımında bulunmuştu.⁴³

Görüldüğü üzere vapur şirketlerinin yanında konsolos vekilleri ve görevlileri de yasa dışı yollardan yurt dışına çıkan ve iskeleye gelen Ermenileri himaye etmekteydiler. Bu ve buna benzer örnekler oldukça fazladır. Mesela 1 Mayıs 1900 (18 Nisan 1316) tarihinde Harput ahalisinden iki Ermeni Amerika'ya gitmek için İskenderun'daki Amerika konsolos vekilinin yanına gelmiş ve konsolos vekilinin Ermeni olan kavasıyla⁴⁴ birlikte iskeleye gitmişlerdi. Ancak muamelesiz ve usulsüz bir şekilde iskelede bulunan gemiye binmek isteyince iskele komisyonunun engellemesiyle karşılaşmışlardı.⁴⁵ Bu engelleme üzerine Amerika konsolos vekili iskeleye gelerek bir sandala Amerikan bayrağı çekmiş, Ermenileri kavasıyla birlikte iskelede bulunan gemiye göndereceğini söyleyerek mahalli otoriteyi yok saymıştı.⁴⁶ İskele komisyonu panikleyerek durumu kaymakama haber vermiş, ancak kaymakam olaya müdahale edemeden meseleyi vilayet idaresine bildirmişti. Bu durum devlet otoritesini ve gücünü zedelediği gibi, Ermeni müfsitlerin daha serbest hareket etmesine sebep olmuştu. Bu tür hadiselerde mahalli yöneticinin rolü önemliydi. Siyasetten anlayan, muktedir ve dil bilen kişilerin özellikle yabancıların yoğun olduğu bölgelerde istihdamı gerekirken İskenderun'daki mahalli idareciler bu tür olaylarda pasif kalmış, etkinliklerini sergileyememişlerdi. Bu sebeple hem iskele komisyonunu hem de ahaliyi rahatsız eden gelişmelerden kaymakam sorumlu tutulmuş ve daha önce olduğu gibi kaymakam hakkında sık sık şikâyetle bulunulmuştu. Saray da tedbir olarak daha muktedir kimseleri bu tür yerlere yönetici olarak atamaya gayret göstermişti.⁴⁷

Bu hadiseye benzer başka bir vaka da Aralık 1903'te yaşanmıştı. Yine Amerika'nın İskenderun konsolosu Davis ile iki kavası, Ohannes isimli bir Ermeni'yi Amerikalı olduğu iddiasıyla zorla gemiye bindirmek istemişti. Amerika konsolosunun, pasaportsuz bir şekilde gemiye bindirmek istediği şahsa resmi izin verilmeyince, konsolos vekili sahilde bulunan konsoloshane sandalına Amerikan bayrağı çekip Ermeni'yi vapura götürmeye teşebbüs etmişti. Daha önceki hadisede olduğu gibi davranmayan mahalli idare, bu teşebbüse müsaade etmemiş ve Ohannes tutuklanarak polis tarafından karakola götürülmek istenmişti. Fakat tutuklama sırasında konsolos vekili ve kavası, görevli polisi darp ederek yaralamışlardı. Bununla da yetinmeyen konsolos ile iki kavası, polis dairesinin kapı ve pencerelerini kırmışlardı. Olayların büyümesi üzerine İskenderun kumandanı, olay mahalline gelerek toplanan ahaliyi dağıtmış ve olayları yatıştırmıştı. Konsolos vekiline de yaptığı davranışın yanlış olduğu münasip bir dille anlatılınca, kayıtlara göre, konsolos vekili mahcup olmuştu. Konsolos vekili bir müddet sonra da tercümanı Nikogos'u vekil bırakarak şehirden ayrılmış ve Beyrut'a hareket etmişti.⁴⁸

Bunların yanı sıra yabancı devlet görevlileri İskenderun'a geldiklerinde pasaport kontrolüne mahsus iskeleden geçerken, İskenderun'da bulunan bir kısım yabancı devlet temsilcisi

⁴³ Ürkmez, *Tanzimat'tan I. Dünya Savaşı'na İskenderun*, s. 369.

⁴⁴ Kavas: Eskiden vezirlerin maiyetlerinde kullandıkları silahlı adamlara verilen addır. Kavaslar eski şeklini Osmanlı Devleti'nin sonuna kadar yabancı sefaret ve konsoloshanelerinde muhafaza etmişlerdi. Buna "yasakçı" da denirdi. Mehmet Zeki Pakalın, *Osmanlı Tarih Deyimleri ve Terimleri Sözlüğü*, II, Milli Eğitim Bakanlığı Yayınları, İstanbul, 1983, s. 215.

⁴⁵ BOA, DH. TMİK. M: 88-4.

⁴⁶ Pasaport Nizamnamesinde; "*Memalik-i Osmaniye limanlarına işleyen vapur ve yelken sefaini kaptanlarının pasaport muayenesi için tayin olunan mevkilerden gayriye yolcu nakil ve ihraç eylemeleri memnu olup buna muhalif hareket eden vapur ve yelken sefaini kaptanlarının on Osmanlı altınından elli Osmanlı altınına kadar ceza-yı nakdi alınacağı*" hükmü kayıtlıdır.

⁴⁷ BOA, DH. TMİK. M: 85-48; Bu olaydan bir yıl sonra hadise sırasında kaymakamlık olan Ali Nasib Efendi yaşlılığından ve işlere karşı gösterdiği gevşeklikten dolayı kaymakamlıktan alınmıştır BOA, DH. MKT: 2489-113.

⁴⁸ *Osmanlı Belgelerinde Ermeni Amerikan İlişkileri (1896-1919) II*, Devlet Arşivleri Genel Müdürlüğü Yayınları, Ankara, 2007, s. 173-174.

Turkish Studies

International Periodical For the Languages, Literature and History of Turkish or Turkic
Volume 8/5 Spring 2013

bu iskeleyi kullanmayıp, dilediği noktadan sandalları vasıtasıyla gemilere gidip gelmekteydiler. Kaçakçılığın önünü açan bu ihlalin engellenmesi için konsoloslara uyarıda bulunulmuştu.⁴⁹

Ocak 1899'da İngiltere ve İtalya devletlerinin konsolos vekillerinin kavasları yetkilerini kullanıp kaçak yollarla yabancı vapur şirketleri aracılığıyla şehre barut sokmaktaydı.⁵⁰ Nisan 1900'de üç kişi Osmanlı tâbiyetinden ayrılarak Amerikan tâbiyetine girmek için İskenderun Amerika konsolos vekâletine müracaat etmişlerdi. Konsolos vekili gelen şahısları Amerikan tâbiyetine aldığını beyan ederek muamelesiz ve kontrolsüz bir şekilde Amerika'ya göndermek istemişti. İskele komisyonu duruma başlangıçta engel olmak istemişse de, gelen diplomatik baskı üzerine engellemeyi kaldırmıştı.⁵¹

İskenderun İskelesi'nde görev yapan sandalcılar arasında konsolos kavasları da bulunmaktaydı. Konsolos kavası olan sandalcılar kurallara aykırı hareket etmekte, usulsüz işler yapmaktaydı. Yetkililer kavasları cezalandırmak istediğinde, kavaslar konsolosluk yetkisini kullanarak olaydan sıyrılıyordu. Bu durum ise bölgedeki asayışı tehdit etmekteydi.⁵² Fransa'nın İskenderun konsolos vekili Mersine, 1902 yılında zaman zaman iskele komisyonunun bulunduğu yere gelerek yapılan iş ve işlemlere müdahale etmek istemiştir. İskele komisyonunu rahatsız eden tutum şikâyet sebebi olmuştu.⁵³ Amerika'nın İskenderun konsolosluğu tercümanı ile iki kavası Ermeni olduklarından birçok hadiseye müdahale etmekte ve karışıklık çıkarmaktaydılar. Diplomatik yetkiden faydalandıkları için rahat davranan bu şahıslar, kaçak yollarla iskeleden ayrılmak isteyenlere sürekli yardım ederek asayışı bozmaktaydılar. Kavaslar 28 Nisan 1902 tarihinde Amerika bayrağı taşıyan bir gemiye kaçak yollarla Ermeni yolcu nakledeken görülmüşler ancak haklarında bir işlem yapılmamıştı.⁵⁴ Konsolos vekillerinin kendilerine tanınan yetkiyi kötüye kullanmakta olduğunu bu örneklerden görmekteyiz.

Konsolosların yanında Amerikan ve İngiliz meyan kökü fabrikacıları da Ermeni tedhişçilerin işini kolaylaştırmaktaydı. Bu sebeple Şubat 1897'de, Maraş ve Zeytun Ermeni çetelerine mühimmat gönderdiği ve dinamit kaçırdığı rivayet edilen, kasabanın Fener mevkiinde bulunan, İngiliz meyan kökü fabrikasının yanına liman muhafaza kulübesi inşa edilmişti.⁵⁵ İskenderun'daki meyan fabrikalarının yanında bulunan hususi iskelelerinde gizlice silah getirebildikleri gibi, yine mahalli hükümetin haberi olmadan Ermenileri denize indirip açıkta bekleyen gemilere bindirmekteydiler.⁵⁶ Burada meyan fabrikacılarının yanı sıra vapur şirketlerinin de yasaları çiğnemesi söz konusuydu. Vapur şirketleri böyle hareket ederek devletlerarasındaki sözleşmeleri ihlal etmekteydi. 1899 senesinde Fransa'nın Messageries Maritimes Vapur Şirketinin Congo isimli vapuru iskeleden hareket ettikten yirmi dakika sonra iki sandalla gelen ve Harput Ermenilerinden olan otuz kırk kadar şahsı, usulsüz bir şekilde gemiye almıştı.⁵⁷ Aynı tarihlerde bahsi geçen şirkete ait Sefalit isimli vapur da gece yarısı iskeleden ayrıldıktan sonra on yedi Ermeni'yi kaçak olarak gemiye almak istenmişti.⁵⁸ Ancak kaçakları taşıyan kayık, Kılıçalı karakol gemisiyle engellenmiş ve kaçak Ermeniler gözaltına alınmıştı.⁵⁹ Ermenilerin karantinaya tâbi tutulmadan salgın riskinin olduğu bir dönemde kaçak yolla bindirilip indirilmesi oldukça

⁴⁹ BOA, DH. TMIK. M: 76-43; BOA, DH. TMIK. M: 48-48.

⁵⁰ BOA, DH. TMIK. M: 65-43.

⁵¹ BOA, DH. TMIK. M: 89-17.

⁵² BOA, DH. TMIK. M: 55-11.

⁵³ BOA, DH. TMIK. M: 133-3.

⁵⁴ BOA, DH. TMIK. M: 128-31.

⁵⁵ BOA, DH. TMIK. M: 31-15.

⁵⁶ BOA, DH. TMIK. M: 31-40.

⁵⁷ BOA, DH. TMIK. M: 72-12; BOA, DH. TMIK. M: 72-13; BOA, DH. TMIK. M: 73-48; Akter, **Amerika'ya Ermeni Göçü**, s. 32.

⁵⁸ BOA, DH. TMIK. M: 72-12; BOA, DH. TMIK. M: 73-48.

⁵⁹ BOA, DH. TMIK. M: 72-12; Yakalanan kaçakların onunun nüfus cüzdanı olduğu halde yedisinin yoktu. Yine on kişi memleketlerinden Adana'ya çalışmaya gidiyoruz diyerek izin aldığı halde diğer yedisinin izni mevcut değildi.

Turkish Studies

International Periodical For the Languages, Literature and History of Turkish or Turkic
Volume 8/5 Spring 2013

sakıncalıydı.⁶⁰ Uygunsuzluğu İskenderun İskelesi'ne uğrayan birçok yabancı vapur şirketi yapmaktaydı.⁶¹ Bu nedenle Aydın, Cezayir-i Bahr-i Sefid, Konya, Tarablusgarp, İskodra, Selanik, Hüdavendigâr, Halep, Adana, Mamuretülaziz, Yanya vilayetleriyle; Biga ve Kudüs mutasarrıflıklarına denetimlerin sıkılaştırılması ve kaçaklara fırsat verilmemesi talimatı verilmişti.⁶² Buna rağmen vapur şirketlerinin ihlalleri devam etmişti. Kasım 1899'da Mamuretülaziz vilayetinden en büyüğü otuz yaşında olan bazı gençler İskenderiye, Beyrut veya İzmir'e gitmek maksadıyla Halep Nüfus İdaresinde geçiş kâğıdı almışlardı. İskenderun'a gelen gençler daha ziyade Fransız vapur şirketlerini bekleyip onlarla bölgeden ayrılmaktaydı. Çünkü Fransız vapur şirketleri onları himaye edip, yasa dışı yollardan Amerika'ya götürmekteydi.⁶³

Bazı yabancı vapur şirketleri kendi sandalları ile pasaport kontrolü yapılan iskeleye uğramayarak vapurlardan kasaba sahiline veya sahilden vapurlara insan kaçırmaktaydılar. Mahalli yönetimi endişelendiren bu durum engellenmeye çalışılmış, ancak personel ve sandal gibi eksiklerden dolayı başarı sağlanamamıştı. Mahalli yönetim kontrolsüz geçişlerin engellenmesi için Dâhiliye Nezaretinden vapur acentelerine ve konsoloslara uyarıda bulunulmasını talep etmişti.⁶⁴

Avusturya'ya ait Loyd (Lloyd) vapur şirketi ise, hava karardıktan sonra yolcu indirip bindirme yasak olduğu halde, gece geç vakitlerde gelerek yolcu sevkiyatı yapmaktaydı. Şirketin bu hareketi kontrolleri zorlaştırdığı gibi yasa dışı yollardan gelip gidenlerin işlerini kolaylaştırmaktaydı.⁶⁵ Yabancı vapur kumpanyaları, devletlerinin Osmanlı Devleti nezdindeki güçlerinden istifade ederek çoğu zaman kanunları ihlal etmekteydiler. Resmi iskele harici yolcu indirip bindirmek yasak olmasına rağmen iskeleden ayrıldıktan sonra açıkta bekleyip kayıklarla gizlice gelen Ermeni yolcuları kontrolsüz bir şekilde gemiye almaktaydılar. Bu hem güvenliği tehlikeye atmakta hem de devleti itibarsızlaştırmaktaydı. 1895 yılından sonra II. Abdülhamit, Osmanlı tâbiyetinden ayrıldıktan sonra yabancı devlet pasaportu ile iskelelere gelen Ermenilerin kabul edilmemesi hususunda emir yayımlamıştı.⁶⁶

Sayılan örneklerin dışında Yunan Pandolyon vapur şirketi ise silah kaçakçılığı yapmaktaydı. İskenderun'da kontroller sıkılaştırılınca, şirketin vapurları denetimin daha az olduğu Adana vilayetine tâbi Payas, Ayas, Yumurtalık ve Karataş İskelelerini kullanmaya başlamıştı.⁶⁷

Aslında yaşanan olaylardan sadece kaymakam, yabancı ve yerli tüccarlar, konsololar ve İskenderun'da ikamet eden gayrimüslimler sorumlu değildi. Bunun yanında iskelede görev yapan memurlar ile bölgedeki sandalcıların da büyük ihmalleri vardı. İhmallerin en temel sebebi ise rüşvet idi. Memurlar aldıkları rüşvet karşılığında gelen yükleri kontrol etmeden sahile çıkarmakta veya bazı uygunsuzlukları görmezden gelmekteydi. Tüccarlar da bu durumdan nemalanmaktaydı. Bu da iskeleden çok miktarda silah, cephaneye ve mühimmatın iç bölgelere intikalini kolaylaştırmaktaydı.⁶⁸ Sandalcılar ise para karşılığında yasaların elverdiği saat dışında ve resmi iskele haricinde Ermenileri kaçak olarak gemilere bindirmekteydi. Bu sebeple zaman zaman kurallara uymayan, uygun olmayan zamanlarda resmi iskele harici yolcu nakli yapan sandalcılar cezalandırılmıştı. İskelede görevli polis memurları ise değiştirilmişti.⁶⁹

⁶⁰ BOA, DH. TMIK. M: 72-12.

⁶¹ BOA, ŞD: 2224-7.

⁶² BOA, DH. TMIK. M: 72-12.

⁶³ BOA, DH. TMIK. M: 80-28.

⁶⁴ BOA, DH. TMIK. M: 89-17.

⁶⁵ BOA, DH. TMIK. M: 61-10.

⁶⁶ BOA, Y. PRK. UM: 34-71.

⁶⁷ BOA, DH. TMIK. M: 76-43.

⁶⁸ BOA, Y. PRK. SGE: 9-124.

⁶⁹ Akter, *Amerika'ya Ermeni Göçü*, s. 46.

Turkish Studies

International Periodical For the Languages, Literature and History of Turkish or Turkic
Volume 8/5 Spring 2013

Bu tedbir yeterli gelmemiş olacak ki 1896 yılında limanda bulunan sandalcılar kefalete bağlanmış, sahilin her noktasından gemiye binme yasaklanmış ve sadece resmi iskeleden geliş gidişin yapılması kararı alınmıştı.⁷⁰ Ancak alınan önlemler tek başına bir çözüm olmamıştı. Kasım 1899'da yasa dışı yollardan Amerika'ya gitmek isteyen dört Ermeni, kendilerini açıkta denetimsiz bir şekilde gemiye bindirmesi için 20 Fransız lirası karşılığında İskenderun kayıkçılarından Ömer ile anlaşmışlardı. Olay öğrenilince iskele komisyonu kayıkçı Ömer'i memleketi olan Lazkiye'ye sürmüş, kaçan Ermeniler ise Beyrut'ta tutulup geri gönderilmişti.⁷¹ Ekim 1900'de dört kayıkçı iskele harici yolcu nakli yaptıklarından sürgün cezası ile cezalandırılmak için tutuklanmıştı.⁷² Sandalcılar zaman zaman silah kaçakçılığı da yapmaktaydı. Mesela Mayıs 1903'de İskender Numan isimli kayıkçı Avusturya vapurundan altı deste fişek ile altı tabanca kaçırırken yakalanmıştı.⁷³

İskenderun'da insan ve silah kaçakçılığı gelir getiren bir iş olmuştu. 1899-1900 yıllarında sürekli kırkar ellişer kişilik Ermeni amele gurupları İskenderun'a gelmekte, şehirde on on beş gün oyalandıktan sonra bir yolunu bulup yurt dışına çıkmaktaydılar. Gelen Ermenileri yasa dışı yollardan yurt dışına çıkardığı tespit edilen Hancı Agop ile Kahveci Kirkor'a İskenderun polis komiseri de göz yummaktaydı. Aksi takdirde gelen Ermenilerin başka türlü yurt dışına çıkması mümkün olamazdı.⁷⁴ İskenderun'da hancılık yapan Arapgirli Oseb, Ermeni kaçırmakla uğraştığı ele geçirilen mektuplardan anlaşılınca, memleketine sürülmüştü.⁷⁵ Kaçakçılarla zaman zaman polis komiserleri de işbirliğine girmişti. Kasım 1903'de Amerika'ya yasa dışı yollarla gitmek isteyen iki Ermeni'den 16 lira alan Kayıkçı Bogos, yapılan tahkikat neticesinde tutuklanmıştı. Bogos, yurt dışına kaçıracağı iki Ermeni'yi İskenderun'daki İtalya Konsolos Vekili Levante'nin bahçesinde saklamıştı.⁷⁶ Yine İskenderun kayıkçılarından Kıryako, hancı İskender ve tüccar Arakil'in, yurt dışına yasadışı yollardan çıkmak isteyen Ermenileri para karşılığı kaçırdıkları tespit edilmiş ve haklarında tahkikat yapılmıştı.⁷⁷ Mayıs 1900'de kayıkçılar yirmi Ermeni'yi Parlını isimli İngiliz Vapur Şirketine ait vapura yasa dışı yollardan kaçırırken görülmüştü.⁷⁸ 1907 yılında Ermeniler İskenderun Limanı'ndan beşer lira karşılığında yurt dışına kaçırılıyordu.⁷⁹ Polis sandallarının eksikliği ve personel yetersizliğinden dolayı sandalcılar insan kaçakçılığına devam etmişlerdi.⁸⁰

1901 yılı son baharında Eğinli iki kadın ile bir çocuk Amerika'da olan akrabalarının yanına gitmek istedikleri için İskenderun'a gelmişti. Ancak Amerika'ya gitmek için izin verilmediğini bilen kadınlar, iskele komisyonunu aldatarak Beyrut'a gidecekleri bilgisini vermiş, fakat komisyondan gerekli izni alamamışlardı. Bunun üzerine İskenderun rüsumat hamallarından İbrahim, kendi eşi adına vize ettirdiği tezkire ile kadınlardan birini vapura bindirerek Amerika'ya kaçmasına yardım etmişti.⁸¹

24 Aralık 1902 (11 K. Evvel 1318) tarihinde Mamuretülaziz ahalisinden üç Ermeni Amerika'ya kaçmak için İskenderun'a gelmiş ve on gün otellerde oyalanarak fırsat kollamışlardı. Otelcinin ihbarı üzerine seyahat evrakının olmadığı tespit edilen bu kişiler için herhangi bir işlem yapılmaması polis hakkında şikâyetlere sebep olmuştu.⁸² Yine yurt dışına kaçmak için kırk kadar

⁷⁰ BOA, DH. TMIK. M: 24-87.

⁷¹ BOA, DH. TMIK. M: 80-28.

⁷² BOA, DH. TMIK. M: 98-7.

⁷³ BOA, DH. TMIK. M: 147-12.

⁷⁴ BOA, DH. TMIK. M: 94-60.

⁷⁵ BOA, DH. TMIK. M: 99-17.

⁷⁶ BOA, DH. TMIK. M: 140-35.

⁷⁷ BOA, DH. TMIK. M: 136-49.

⁷⁸ BOA, DH. TMIK. M: 89-50.

⁷⁹ Akter, *Ermenilerin Amerika'ya Göçü*, s. 51.

⁸⁰ BOA, DH. TMIK. M: 99-28.

⁸¹ BOA, DH. TMIK. M: 124-33.

⁸² BOA, DH. TMIK. M: 140-35.

Turkish Studies

International Periodical For the Languages, Literature and History of Turkish or Turkic
Volume 8/5 Spring 2013

Ermeni, Eylül 1902'de İskenderun civarındaki Ermeni köylerine gelmiş, ancak kaçmak için fırsat yakalayamamışlardı.⁸³

Yabancı devletlere izinsiz kaçıp tâbiyet değiştirmeyen Ermeniler, Osmanlı topraklarına kabul edildiği halde, izinsiz tâbiyet değiştiren Ermeniler geri çevrilmekteydi. Mesela Mart 1903'de üç Ermeni⁸⁴, 6 Mayıs 1903 (23 Nisan 1319) tarihinde beş Ermeni bu nedenle geri çevrilmiştir.⁸⁵ Bu ve bunun gibi olaylara dair başka örnekler de mevcuttur.⁸⁶ Fakat bazen bu geri çevirmeler netice vermiyordu. Aslen Osmanlı tebaasından olup yasa dışı yollardan Amerika'ya gitmiş ve resmi makamlardan izin almadan tâbiyet değiştirmiş olan Maraşlı bir Ermeni, memleketine gitmek için 27 Mart 1899 tarihinde İskenderun İskelesi'ne gelmiş, fakat yasaktan dolayı kabul edilmeyip geri çevrilmişti. Ancak İskenderun Amerika konsolos vekili geri çevrilen Ermeni'yi muhafazası altına alarak şehir içerisine çıkarmış ve otoriteyi hiçe saymıştı.⁸⁷ Amerikan vatandaşlığına girip Osmanlı topraklarına geri dönen Ermeniler, Türk mahkemelerinde muhakeme edilemez hükmünden faydalanarak hukuksuz işlere girişebiliyorlardı. Aslında ikili antlaşmalara göre, beş yıl süreyle Amerika'da kalanlar Amerikan vatandaşı sayılabilecekti. Ancak bu gibi kişilerin en az iki yılda bir Amerika'da bulunma zorunluluğu vardı. Lakin Amerikan hükümeti bu hususa dikkat etmemekteydi.⁸⁸ Ağustos 1899'da Amerika Başkonsolosu Charles Dickinson'un şifahen verdiği bir beyanatta Amerikan vatandaşı olup Osmanlı topraklarına dönen Ermenilerin iki yıl içerisinde Osmanlı vatandaşlığına iadesinin söz konusu olacağı bahsi geçmişti. Fakat Amerikan temsilcileri bu konuda samimi değildi.⁸⁹ Yasa dışı yollardan Amerika'ya Ermeni göçünün engellenmek istenmesi ve Amerikan vatandaşlığını elde eden Ermenilerin Osmanlı topraklarına gelerek bir takım diplomatik sorunlar çıkarmaları her iki hükümeti de rahatsız etmekteydi. Bu münasebetle 1905 yılında Amerika sefaretini, Amerika'ya ailesi ile birlikte evini göçürmek suretiyle giden Ermenilere müsaade edilmesini istemişti. Osmanlı hükümeti ise bu yolla giden Ermenilerin Osmanlı topraklarına geri dönmemesi koşulu ile izin verileceğini beyan etmiştir. Şayet Amerikan vatandaşlığına kabul edilen bir Ermeni, Amerikan hükümetinin izni olmadan Osmanlı topraklarına geri dönerse Amerikan vatandaşlığından çıkarılacağı gibi Osmanlı vatandaşlığına da alınmayacaktı. Amerika Sefirinin taahhüdü Hariciye Nezaretine iletilmesine rağmen, padişah II. Abdülhamit konunun Meclis-i Vükelâda müzakere edilerek karara bağlanmasını istemişti.⁹⁰

Amerika'dan dönen Ermeniler bazen Osmanlı topraklarına girmek için farklı yöntemler de denemişlerdi. Mısır'dan serbest bir şekilde Osmanlı topraklarına giriş yapıldığını bilenler önce İskenderiye'ye gelip ardından İngiliz yönetimindeki Mısır mahalli idaresinden tezkire alarak ülkeye giriş yapmaktaydı.⁹¹ Tablo 3'ten de bu durum rahatlıkla anlaşılmaktadır. 61 aylık zamanda Mısır'a erkek, kadın ve çocuk toplam 353 Ermeni gittiği halde, Mısır'dan 420 Ermeni, İskenderun İskelesi'nden Osmanlı topraklarına giriş yapmıştı. Mısır üzerinden gidenlerin büyük bir kısmının geri dönmek üzere Amerika'ya gittiği düşünülürse fark daha da ortaya çıkacaktır. Ancak, bu rakamlar resmi yollarla giriş çıkış yapan Ermenilerin sayısını göstermektedir. Kaçak yollarla gidenlerin sayısının eldeki kayıtlara binaen daha fazla olduğu düşünülmektedir.

⁸³ BOA, DH. TMIK. M: 136-49.

⁸⁴ BOA, DH. TMIK. M: 144-26.

⁸⁵ BOA, DH. TMIK. M: 147-13.

⁸⁶ BOA, DH. TMIK. M: 136-49; BOA, DH. TMIK. M: 80-28; BOA, DH. TMIK. M: 124-33; BOA, DH. TMIK. M: 96-65; BOA, DH. TMIK. M: 117-54; BOA, DH. TMIK. M: 124-34; BOA, DH. TMIK. M: 136-34; BOA, DH. TMIK. M: 133-3; BOA, DH. TMIK. M: 133-53.

⁸⁷ BOA, DH. TMIK. M: 70-40.

⁸⁸ İpek, "Anadolu'dan Amerika'ya Ermeni Göçü", s. 265-266.

⁸⁹ BOA, Y. PRK. ZB: 23-43, **Osmanlı Belgelerinde Ermeni Amerikan İlişkileri (1896-1919) II**, Devlet Arşivleri Genel Müdürlüğü Yayınları, Ankara, 2007, s. 122-123.

⁹⁰ BOA. İ. HUS: 132-1323/C097; **Ermeni Amerikan İlişkileri II**, s.162-163.

⁹¹ BOA, DH. TMIK. M: 71-27.

Turkish Studies

International Periodical For the Languages, Literature and History of Turkish or Turkic
Volume 8/5 Spring 2013

Mısır, Ermeni tedhişçiler ve yolcular için önemli bir merkezdi. İngilizlerin denetiminde olduğu için rahatça faaliyetlerini yürütüp, toplantı düzenleyebiliyorlardı. Bu nedenle iskele komisyonu Mısır'dan, özellikle de İskenderiye'den gelen Ermenilere çoğu zaman haklı olarak şüphe ile bakmaktaydı. Eylül 1898'de iki yıl önce tedavi maksadıyla Beyrut'a gittiğini beyan eden Ayıntab Ermeni Protestan piskoposu Adanalı Mıgırdıç Efendi, aslında İskenderiye'ye gitmiş ve bir takım faaliyetlerde bulunmuştu. Komisyon, piskoposa Beyrut'tan değil de neden İskenderiye'den döndüğünü sorduğunda, piskopos bazı ihtiyaçları dolayısıyla Beyrut'tan sonra İskenderiye'ye uğradığını beyan etmişti. Ancak pasaport muameleleri incelendiğinde piskoposun Beyrut'a hiç uğramadığı ve doğrudan İskenderiye'ye gittiği tespit edilmişti. Yanında bulunan eşyalar içerisinde 260 adet İngilizce ve Ermenice mektup ele geçirilmişti. Mektuplar arasında bulunan bir beyannamede de, kendisinin on dokuz seneden beri Ermenileri İngiliz kilisesine ve İngiltere hükümetine bağlamaya çalıştığı ortaya çıkmıştı.⁹²

18 yaşında eğitim için Paris ve Amerika'ya giden Agop isimli Ermeni on iki sene sonra 1900 Temmuz'unda Amerikan vatandaşı olarak İskenderun İskelesi'ne gelmişti. Beyrut iskele yönetimi Agop'un iskeleye çıkmasına müsaade ettiği halde, İskenderun İskele Yönetimi kanunlara aykırı olduğu gerekçesiyle Agop'u geri çevirmişti. İskenderun Amerika Konsolosunun devreye girmesi de sonuç vermemiş, neticede Agop pasaportunun üzerine "Amerika tâbiyetini terk ederek Osmanlı tâbiyetine geri döndüm" yazarak gemiden iskele komisyonuna göndermiştir. Bu sayede memleketi olan Adana vilayetine tâbi Payas kazasının Çokmerzimen köyüne gitmesine müsaade edilmiştir.⁹³

Anlatılan tedbirler aynı zamanda Ermenilerin gizli bir şekilde karaya asker, silah ve mühimmat çıkarmalarını engellemek içindi. Fakat limanın çok geniş olması alınan tedbirlerin arttırılmasını gerektiriyordu. Bu sebeple, kaçakları ve kaçakçıları engellemek için sandallar alınarak İskenderun'da istihdam edilen zaptiye sayısı arttırılmış ve sahil boyunca önemli noktalara karakol ve kuleler inşa edilmişti.⁹⁴

II. Meşrutiyet'in ilanı ve 1909 yılında Sultan Abdülhamit'in tahtan indirilmesiyle yurt dışına izinsiz kaçan Ermenilerin Osmanlı topraklarına dönmesi hususundaki yasak kaldırılmıştır. Yeni yönetim Osmanlı tâbiyetine dönme arzusunda olan Ermenilerin, Amerikan vatandaşlığından ayrıldıklarına dair resmi yazı ile gelmeleri durumunda kabul olunacaklarını beyan etmiştir.⁹⁵ Dolayısıyla II. Abdülhamit'in almış olduğu tedbirler bir anda boşa gitmiştir. Sınırlardan içeri iyi niyetli Ermeniler döndüğü gibi; çetecilik yapacak, fitne çıkaracak tedhişçiler de girmiştir. Ekim 1909'da İstanbul'a gelen on beş Ermeni'nin hepsinin üzerinden tabanca çıkmış, bazılarında ise birkaç tane olup yüzlerce de mermi ele geçirilmiştir.⁹⁶ Nitekim I. Dünya Savaşı sonrasında Ermeniler, işgal ortamından da faydalanarak, özellikle Adana ve civarında çoğunluk sağlayabilmek gayesiyle Amerika'dan ve çeşitli yerlerden göçü teşvik etmiş, bu da bölgede yaşayan Müslüman-Türk aileleri endişeye sürüklemiştir.⁹⁷

SONUÇ

II. Abdülhamit döneminde Ermenilerin kontrolü amacıyla alınan tedbirlerin çok yerinde olduğu, onun tahtan indirilmesinden sonra akabinde yaşanan olaylardan anlaşılmaktadır. İttihatçıların baskıları neticesinde Meşrutiyetin ilan edilmesi ile silah taşımak serbest hale gelmiş, yurt dışında bulunan Ermeni komitacılar affedilmiş ve kontroller kaldırılmıştı. Özgürlük ortamı olarak adlandırılan dönemde Ermeniler hızla silahlanmış ve Anadolu'nun güneyi büyük bir Ermeni

⁹² BOA, DH. TMIK. M: 65-43; BOA, DH. TMIK. M: 94-60.

⁹³ BOA, DH. TMIK. M: 94-60.

⁹⁴ BOA, Y. MTV: 281-52; BOA, DH. TMIK. M: 6-80.

⁹⁵ BOA, DH. MUİ: 33/2-48; **Ermeni Amerikan İlişkileri I**, s. 194-195.

⁹⁶ BOA, DH. EUM. THR: 11-39.

⁹⁷ BOA, DH. ŞFR: 104-182.

eşkîya yatağı haline gelmiştir. Bundan endişe duyan Türkler de silahlanmıştır. Neticede 31 Mart hadisesinin yaşandığı günün akabinde Adana, Mersin, İskenderun, Antakya ve Maraş'ı içine alan bölgede Ermeni isyanları patlak vermiş ve yaşanan olaylar sonunda binlerce Türk hayatını kaybetmiş, bir kısım Ermeni de karşılık verilmesi neticesinde aynı akıbete uğramıştır.

KAYNAKÇA

Başbakanlık Osmanlı Arşivi (BOA)

- A. MKT. MHM (Sadaret Mektubî Mühimme Kalemi), 500-57; A. MKT. MHM: 616-37.
 DH. EUM. THR (Dâhiliye Nezareti Emniyet-i Umumiye Tahrirat Kalemi), 11-39.
 DH. MKT (Dâhiliye Nezareti Mektubî Kalemi): 3-99; DH. MKT: 2489-113; DH. MKT: 2489-113.
 DH. MUI (Dâhiliye Nezareti Muhaberat-ı Umumiyye İdaresi Evrakı): 33/2-48.
 DH. ŞFR (Dâhiliye Nezareti Şifre Kalemi): 104-182.
 DH. TMİK. M (Dâhiliye Tesri-i Muamelat ve Islahat Komisyonu).
 DH. TMİK. M: 6-80; DH. TMİK. M: 8-73; DH. TMİK. M: 24-87; DH. TMİK. M: 26-4; DH. TMİK. M: 27-27; DH. TMİK. M: 28-72; DH. TMİK. M: 31-15; DH. TMİK. M: 31-23; DH. TMİK. M: 31-40; DH. TMİK. M: 35-52; DH. TMİK. M: 41-6; DH. TMİK. M: 44-23; DH. TMİK. M: 48-48; DH. TMİK. M: 48-87; DH. TMİK. M: 49-2; DH. TMİK. M: 50-45; DH. TMİK. M: 52-83; DH. TMİK. M: 55-11; DH. TMİK. M: 57-7; DH. TMİK. M: 58-60; DH. TMİK. M: 59-13; DH. TMİK. M: 61-10; DH. TMİK. M: 64-58; DH. TMİK. M: 65-43; DH. TMİK. M: 68-26; DH. TMİK. M: 70-40; DH. TMİK. M: 71-27; DH. TMİK. M: 72-12; DH. TMİK. M: 72-13; DH. TMİK. M: 73-48; DH. TMİK. M: 74-15; DH. TMİK. M: 74-61; DH. TMİK. M: 76-43; DH. TMİK. M: 80-28; DH. TMİK. M: 82-44; DH. TMİK. M: 84-46; DH. TMİK. M: 85-48; BA, DH. TMİK. M: 88-4; DH. TMİK. M: 89-17; DH. TMİK. M: 89-50; BA, DH. TMİK. M: 90-27; DH. TMİK. M: 94-60; DH. TMİK. M: 96-65; DH. TMİK. M: 98-7; DH. TMİK. M: 99-17; DH. TMİK. M: 99-28; DH. TMİK. M: 102-3; DH. TMİK. M: 105-64; DH. TMİK. M: 111-58; DH. TMİK. M: 117-54; DH. TMİK. M: 120-45; DH. TMİK. M: 124-33; DH. TMİK. M: 124-34; DH. TMİK. M: 125-30; DH. TMİK. M: 128-31; DH. TMİK. M: 130-22; DH. TMİK. M: 133-3; DH. TMİK. M: 133-53. DH. TMİK. M: 136-34; DH. TMİK. M: 136-49; DH. TMİK. M: 140-35; DH. TMİK. M: 144-26; DH. TMİK. M: 147-12; DH. TMİK. M: 147-13.
 HR. SYS (Hariciye Nezareti Siyasi Kısım Evrakı), 2823-49
 İ. AS (İrade Askerî): 12-1313/M-09.
 İ. HUS (İrade Hususî): 132-1323/C097.
 ŞD (Şura-yı Devlet): 2224-7.
 Y. A. HUS (Yıldız Sadaret Hususi Maruzat): 290-36; Y. A. HUS: 330-161.
 Y. MTV (Yıldız Mütenevvi Maruzat): 281-52.
 Y. PRK. BŞK (Yıldız Perakende Evrakı Mabeyn Başkitabeti): 44-28.
 Y. PRK. HR (Yıldız Perakende Hariciye Nezareti Maruzatı): 18-55.
 Y. PRK. SGE (Yıldız Perakende Mabeyn Erkânı ve Saray Görevlileri Arizaları): 9-124.

Turkish Studies

International Periodical For the Languages, Literature and History of Turkish or Turkic
 Volume 8/5 Spring 2013

Y. PRK. UM (Yıldız Perakende Umum Vilayetler Tahriratu): 34-71.

Y. PRK. ZB (Yıldız Perakende Zabtiye Nezareti Maruzatı): 23-43.

YEE. d (Yıldız Esas Evrakı Defterleri): 1144.

AKTER, Ahmet, **Tehcir Öncesi Vilayet-ı Sitteden Amerika'ya Ermeni Göçü**, (Yayınlanmamış Doktora Tezi), Dokuz Eylül Üniversitesi Atatürk İlkeleri ve İnkılap Tarihi Enstitüsü, İzmir, 2006.

DARKOT, Besim, "İskenderun", **İA**, V/2, MEB, İstanbul, 1968, ss. 1090-1093.

Evliya Çelebi, **Seyahatname**, III, Yay: Seyit Ali Kahraman-Yücel Dağlı, Yapı Kredi Bankası Yayınları, İstanbul, 1999.

GÜNAY, Nejla, **Maraş Ermenileri (XIX. Yüzyıl)**, (Yayınlanmamış Doktora Tezi), Gazi Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Ankara, 2007.

İPEK, Nedim, "Anadolu'dan Amerika'ya Ermeni Göçü", **OTAM**, VI, 1995, ss. 257-280.

Osmanlı Belgelerinde Ermeni Amerikan İlişkileri (1839-1895) I, Devlet Arşivleri Genel Müdürlüğü Yayınları, Ankara, 2007.

Osmanlı Belgelerinde Ermeni Amerikan İlişkileri (1896-1919) II, Devlet Arşivleri Genel Müdürlüğü Yayınları, Ankara, 2007.

Osmanlı Belgelerinde Ermeni İngiliz İlişkileri (1894-1895) III, Devlet Arşivleri Genel Müdürlüğü Yayınları, Ankara, 2006.

PAKALIN, Mehmet Zeki, **Osmanlı Tarih Deyimleri ve Terimleri Sözlüğü**, II, Milli Eğitim Bakanlığı Yayınları, İstanbul 1983

Salname-i Vilayet-i Haleb (1310).

TAVERNIER, J. B, **Tavernier Seyahatnamesi**, (çev. Teoman Tunçdoğan), Kitap Yayınları, İstanbul, 2006.

TOZLU, Selahattin, **Antakya (Hatay) Tarihi Bibliyografyası**, Fırat Üniversitesi Yayınları, Elazığ, 2009.

TUNCEL, Metin, "İskenderun", **TDVİA**, XXII, MEB, İstanbul, 2000, ss. 580-582.

URAS, Esat, **Tarihte Ermeniler ve Ermeni Meselesi**, İstanbul, 1974.

UZUNÇARŞILI, İsmail Hakkı, **Osmanlı Tarihi**, II, TTK, Ankara, 1995.

ÜRKMEZ, Naim, **Tanzimat'tan I. Dünya Savaşı'na İskenderun**, (Yayınlanmamış Doktora Tezi), Atatürk Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Erzurum, 2012.